

Maria Skrzyńska

Rola wycieczki w wychowaniu ekologicznym uczniów klas I-III szkoły podstawowej

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (12-13), 208-220

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Skrzyńska

Rola wycieczki w wychowaniu ekologicznym uczniów klas I–III szkoły podstawowej

Ekologia jako nauka przyrodnicza

Racjonalna gospodarka zasobami przyrody, ochrona środowiska człowieka to problemy, które znalazły się w centrum uwagi wielu dziedzin nauk humanistycznych, przyrodniczych i technicznych. Stały się ośrodkiem zainteresowania społeczeństwa, stanowią także przedmiot zainteresowań władz państwowych.

Powszechne zainteresowanie tymi zagadnieniami zbudziło się stosunkowo niedawno, gdyż dopiero w ostatnich dziesiątkach lat człowiek uświadomił sobie wyraźnie, w jak dużym stopniu przekształcił biosferę i do jak katastrofalnych skutków doprowadzić może nierozważna i nieostrożna gospodarka zasobami Ziemi.

Zainteresowanie się ochroną środowiska człowieka zaobserwować można w różnych dziedzinach życia. Wzrasta liczba publikacji naukowych, prasa codzienna, radio i telewizja stale sygnalizują przypadki niedostatecznej troski o nasze środowisko.

Pojęcie „ochrona środowiska człowieka” nie jest dotąd określone jednoznacznie. Niekiedy rozumiane jest bardzo szeroko, jako ochrona jak też kształtowanie wszystkich elementów biosfery, niekiedy zaś ujmowane bardzo wąsko — jedynie jako ochrona bezpośredniego środowiska życia człowieka¹.

Jedną z dziedzin nauk przyrodniczych powiązanych z problemami ochrony środowiska człowieka jest ekologia.

„Ekologia jest szeroką i kompleksową dziedziną nauk przyrodniczych zajmującą się wzajemnymi zależnościami między organizmami oraz zależnościami między organizmami a środowiskiem”².

Ekologia zajmuje się układami ekologicznymi na różnym poziomie ich organizacji oraz tym, co dzieje się z organizmem w jego środowisku.

¹ E. Pieczyńska, J. Spodniewska, *Ekologia a ochrona środowiska*, Warszawa 1979, s. 4.

² *Tamże* s. 18.

Podstawowymi obiektami badań ekologicznych są:

- populacje, tj. zbiór osobników jednego gatunku zamieszkujących określoną przestrzeń,
- biocenozy, tj. populacje wszystkich gatunków (roślinnych i zwierzęcych) zasiedlające dany teren,
- ekosystemy, tj. biocenozy i ich nieożywione środowisko.

Pojęcie i cele edukacji ekologicznej

„Edukacja dzieci z zakresu ochrony i kształtowania środowiska człowieka to świadomie zamierzona (celowa, planowa, systematyczna i stopniowa) działalność nauczyciela względem dzieci i przy ich aktywnym udziale”³.

Zasadniczymi celami edukacji są:

- poznanie motywów i sposobów ochrony i kształtowania środowiska,
- kształcenie umiejętności dostrzegania zjawisk przyrodniczych i czynów człowieka,
- kształtowanie emocjonalnego stosunku do określonych zjawisk i obiektów w środowisku człowieka,
- formowanie i umacnianie pozytywnych przekonań i postaw wobec określonych zjawisk i obiektów przyrodniczych środowiska człowieka, a także w stosunku do elementów i całości tego środowiska.

Edukacja dzieci z zakresu ochrony i kształtowania środowiska człowieka powinna więc stanowić składową część działalności dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela i rodziców, a także powinna inspirować do samoedukacji.

W edukacji środowiskowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym szczególną uwagę należy zwrócić na takie ich postawy wobec środowiska przyrodniczego jak:

- wrażliwość;
- szacunek i pietyzm;
- racjonalne korzystanie z jego dóbr;
- dążność do kontaktu z pozytywnym środowiskiem przyrodniczym;
- poczucie odpowiedzialności za stan, troskę i pomnażanie pożądanego środowiska przyrodniczego⁴.

³ E. i J. Frątczak, *Edukacja ekologiczna uczniów klas I–III*, Pabianice 1993, s. 13.

⁴ J. Frątczak, *Doświadczenia biologiczne z zastosowaniem projektoskopu*, Warszawa 1981, s. 9–11.

W zakresie rozwijania wrażliwości wobec przyrody należy zwrócić uwagę na:

- wiedzę dzieci z zakresu budowy, trybu i warunków życia roślin i zwierząt, zjawisk przyrody nieożywionej, a także na źródła tej wiedzy,
- umiejętność spostrzegania i oceny przez dzieci piękna obiektów i zjawisk przyrodniczych,
- umiejętność przekazywania przez dzieci nabytych wiadomości i wyrażania uczuć w różnych formach ekspresji,
- zdolność oceny przez dzieci niewłaściwego zachowania się innych wobec przyrody i reagowanie na nie⁵.

Kształtowanie rozumienia szacunku i pietyzmu dzieci wobec przyrody powinno obejmować:

- kształtowanie rozumienia, że przyroda jest dla człowieka użyteczna i dlatego należy ją szanować,
- informowanie dzieci, że niektóre gatunki roślin i zwierząt oraz obiekty przyrody nieożywionej są rzadkością i dlatego należy je chronić i opiekować się nimi.

Rozwijając dyspozycje do racjonalnego korzystania z przyrody należy tak organizować działalność dziecka, aby ono:

- rozumiało, że to wszystko, co człowiekowi jest niezbędne do życia czerpie z przyrody;
- wiedziało, że wiele tych surowców jest nieodnawialnych i dlatego należy je szczególnie oszczędzać,
- zdawało sobie sprawę, że człowiek nadmiernie zanieczyszcza przyrodę, dlatego należy ograniczyć ten proces, a najlepiej zapobiec mu,
- umiało korzystać z przyrody i dóbr materialnych w trakcie zabawy i uczenia się, w pracy i odpoczynku — racjonalnie, oszczędnie i bez szkód w środowisku,
- było wrażliwe na zanieczyszczenie swojego i innych najbliższych środowisk, potrafiło wykonać najprostsze prace związane z uprawą i pielęgnowaniem znanych roślin (ozdobnych i warzywnych), a także miało opiekuńczy stosunek do organizmów żywych i niektórych obiektów nieożywionych.

Dążność do kontaktu dziecka z przyrodą polega na odczuwaniu przez nie emocjonalnej z nią więzi, na pragnieniu przebywania w środowisku przyrodniczym. Dlatego chcąc rozwijać tę postawę należy:

- organizować częste spacerunki i wycieczki nieraz po wiele razy, do różnych i tych samych obiektów przyrodniczych i ekosystemów, aby ukazać ich różnorodność w zależności od pory roku,

⁵ Cz. Jankowski, *Cele wychowania określające stosunek dzieci 6–9 letnich wobec przyrody, zdrowia i rekreacji*, „Życie Szkoły” 1978, nr 2.

- zorganizować tak sytuację, aby dziecko w kontakcie z przyrodą doznawało jak najwięcej przeżyć, a także miało możliwość wszelkiego działania w celu zaspokojenia swoich potrzeb emocjonalnych i intelektualnych,
- zaznajamiać dzieci z podstawowymi zasadami ochrony przyrody i wdrażać do ich przestrzegania.

Postawa odpowiedzialności za środowisko życia własnego i innych powinna obejmować:

- troskę o zachowanie środowiska przyrodniczego, pomnażanie jego zasobów i odpowiednie jego kształtowanie,
- przewidywanie decyzji i działań wobec środowiska oraz unikanie działań, które wpływają na nie niszcząco,
- rozumienie, że środowisko przyrodnicze jest podstawowym i koniecznym kompleksem (zbiorem) elementów dla zdrowia i życia oraz działalności każdej jednostki i grupy ludzkiej,
- ochronę, pomnażanie i kształtowanie środowiska przyrodniczego nie tylko dla dobra współczesnych sobie ludzi, ale i tych którzy przyjdą po nas; rozumienie tezy, że zdrowie obecnego pokolenia i przyszłych pokoleń zależy i w coraz większym stopniu będzie zależało od warunków zdrowotnych otoczenia, a warunki te są wynikiem złożonej działalności gospodarczej kraju, która odbywa się już i będzie odbywać się w przyszłości⁶.

Kultura ekologiczna i proces jej kształtowania

Przez kulturę ekologiczną rozumiemy ogół zasad, reguł i sposobów ludzkiego działania, zbiorczy dorobek społeczeństw ludzkich, powstający na podłożu biologicznych i społecznych cech oraz warunków jego bytu, wyróżniający się stopniem opanowania przyrody, osiągniętym stanem wiedzy i formami współżycia z przyrodą. A zatem celem i podmiotem kultury ekologicznej jest człowiek — jego stosunek do przyrody, jego codzienna umiejętność współżycia z nią, zdolność racjonalnego korzystania z niej⁷.

Kultura ekologiczna jest elementem kultury ogólnej człowieka, czyli — układem wartości, norm, ideałów, wzorów zachowań i postaw etycznych. Odnosi się do umysłowego i moralnego rozwoju człowieka i pełni ważne funkcje instrumen-

⁶ J. Kostrzewski, *Ochrona przyrody a zdrowie człowieka*, Warszawa 1974, s. 10.

⁷ S. Myczkowski, *Ochrona środowiska przyrodniczego człowieka*, Warszawa 1976, s. 28.

talne wobec podstawowych potrzeb biologicznych, poznawczych, etycznych, zdrowotnych itp.⁸.

Kultura ekologiczna jest niezbędna każdej jednostce ludzkiej na co dzień, aby nie powodować w szerokim tego słowa znaczeniu degradacji środowiska.

Mówiąc o edukacji ekologicznej można wyróżnić następujące jej k a t e g o r i e celów:

- p o z n a w c z e , tj. umożliwiające uczniom poznanie, zrozumienie i zapamiętanie podstawowych wiadomości o zasadniczych obiektach i zjawiskach środowiska przyrodniczego;
- k s z t a ł c ą c e , które obejmują:
 - kształtowanie umiejętności instrumentalnych niezbędnych do intelektualnego i praktycznego rozwiązywania problemów w najbliższym środowisku życia i działalności dzieci,
 - kształcenie właściwego stosunku do obiektów i procesów występujących w tym środowisku,
 - kształcenie umiejętności przewidywania skutków działalności w środowisku,
 - kształcenie umiejętności wartościowania codziennych zachowań własnych i innych,
 - kształcenie gotowości i umiejętności działań w środowisku, mających na celu jego racjonalną ochronę i racjonalne kształtowanie oraz pomnażanie zasobów materialnych i piękna⁹.

Metody edukacji ekologicznej

Jest wiele metod edukacji ekologicznej, jednak w edukacji wczesnoszkolnej najbardziej popularnymi i stosowanymi są metody obserwacji i doświadczeń.

O b s e r w a c j e mimowolne lub ukierunkowane powinny mieć miejsce podczas wszystkich form bezpośredniego lub pośredniego kontaktu z pojedynczymi okazami i kompleksami zbiorów obiektów przyrodniczych.

Obserwacja jako jeden ze sposobów poznawania rzeczywistości przyrodniczej prowadzi przede wszystkim do poznania faktów i zjawisk przyrodniczych

⁸ *Ochrona środowiska naturalnego. Społeczne problemy*, praca zbiorowa pod red. Z. Bloka, Warszawa 1987, s. 102.

⁹ E. i J. Frątczak, *Edukacja zoologiczna uczniów w wieku wczesnoszkolnym*, Kielce 1991/92, nr 1, s. 67.

i polega na zamierzonym i planowanym postrzeganiu faktów i zjawisk w niezmiennych przez obserwatora warunkach¹⁰.

Poznanie za pomocą obserwacji może być bezpośrednie, polegające na bezpośrednim kontakcie obserwatora z przedmiotem obserwacji albo pośrednie, gdy podczas obserwacji wykorzystywane są obiekty utrwalone w formie preparatów mokrych lub suchych, ich obrazów wizualnych lub audiowizualnych.

Ze względu na czas trwania obserwacji obiektów i zjawisk przyrodniczych wyróżniamy obserwacje krótkotrwałe i długotrwałe.

Drugą najbardziej skuteczną i zasługującą na szczególne zastosowanie jest metoda doświadczenia, realizowana w postaci pokazu (demonstracji) lub samodzielnych czynności jednostkowych albo zespołowych dzieci w warunkach naturalnych lub zbliżonych do nich tj. w dydaktycznym kąciku przyrody.

Ze względu na to kryterium wyróżniamy dwa rodzaje doświadczeń: doświadczenie-pokaz i doświadczenie samodzielnie wykonywane przez dzieci.

Doświadczenie powinno być przeprowadzone starannie i zgodnie ze wskazówkami zawartymi w jego opisie lub przedstawionymi rysunkami.

Każde doświadczenie powinno obejmować dwa zestawy: zestaw doświadczalny i zestaw kontrolny.

W trakcie wykonywania doświadczeń należy przestrzegać zasad ekoetyki, a zwłaszcza:

- zasadę oszczędnego i racjonalnego wykorzystania materiałów i narzędzi,
- zasadę pielęgnowania roślin i zwierząt zgodnie z ich potrzebami żywymi.

Formy edukacji ekologicznej

Po to, aby edukacja była skuteczna, powinny być stosowane odpowiednio dobrane formy nauczania.

Skuteczną formą w zakresie edukacji ekologicznej jest samobsługa dzieci, a także wykonywanie prac na rzecz innych. Mogą one mieć charakter doraźny lub systematyczny, np. organizowanie akcji zbiórki makulatury albo systematyczna opieka nad rabatką w pobliżu szkoły.

Nie mniej wartościową formą zajęć dzieci są praktyczne zajęcia wytwórcze, których rezultatem są wytwory (zabawki, sprzęt itp.) wykonane

¹⁰ Tamże, s.72.

z odpadów użytkowych i materiałów przyrodniczych oraz praktyczna opieka nad zwierzętami i roślinami.

Do podstawowych form edukacji ekologicznej i najbardziej skutecznych zalicza się spacer i wycieczki do najbliższych biocenoz i obiektów przyrody żywej i nieożywionej.

Przez wycieczkę rozumie się celowe i zorganizowane wyjście w naturalne środowisko przyrodnicze i społeczne¹¹.

Wycieczki spełniają następujące funkcje:

- poznawczą — polega na dostarczaniu dziecku informacji o świecie na bazie najbliższego otoczenia,
- kształcącą — polega na rozwijaniu orientacji w terenie, nabywania określonych umiejętności i kształtowania nawyków, daje możliwość rozwijania zainteresowań uczniów,
- wychowawczą — wyraża się w dostarczaniu wzorów postępowania i kształtowania umiejętności zachowania się wobec swoich kolegów, społeczeństwa, przyrody i wytworów pracy ludzkiej,
- motywacyjną — polega na pobudzaniu aktywności poznawczej dziecka, wyzwalaniu i rozwijaniu zainteresowań otaczającą rzeczywistością.

Typy wycieczek

Wycieczki można podzielić na:

- wycieczki bliższe — są to krótkotrwałe lekcje w terenie, trwające 20–30 minut, o wąskim zakresie tematycznym, których celem jest obserwacja jednego obiektu czy zjawiska;
- wycieczki dalsze — są to wycieczki kilkugodzinne (1–3 godz.). Obejmują szerszy zakres tematyczny. Są dość trudne w sensie organizacyjnym. Wymagają uwzględnienia korelacji przedmiotowej z jednoczesnym wybiórczym traktowaniem materiału poznawczego, uwzględniania przerw rekreacyjno-wypoczynkowych zgodnie z możliwościami psychofizycznymi dzieci,
- wycieczki całodzienne — głównym celem takich wycieczek jest wprowadzenie dziecka w naturalne środowisko społeczno-przyrodnicze jako integralną całość. Nauczyciel winien umiejętnie kierować obserwacjami uczniów.
Wycieczki całodzienne winny być ujęte w planie wycieczek szkolnych.

¹¹ P. Kowolik, *Organizacja i planowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej w klasach początkowych*, Katowice 1992, s. 100–103.

Przygotowanie, prowadzenie i wykorzystywanie wycieczek

Aby wycieczka przyniosła wielostronne korzyści, potrzebne jest ze strony nauczyciela wielostronne jej przygotowanie.

Przygotowanie wycieczki obejmuje następujące działania:

1. Wybór miejsca wycieczki odpowiedniego dla realizacji określonych celów programowych.
2. Ustalenie terminu i czasu trwania wycieczki.
3. Ustalenie przebiegu wycieczki.
4. W przypadku dłuższych wycieczek zabezpieczenie opieki osób dorosłych i środków transportu, przygotowanie polisy PZU.
5. Osobiste poznanie przez nauczyciela miejsca wycieczki, dokonanie wyboru zjawisk, przedmiotów i obiektów do obserwacji.
6. Określenie celów i zadań możliwych do zrealizowania w czasie wycieczki, metod i form pracy nauczyciela i uczniów, niezbędnych środków dydaktycznych, przyborów i narzędzi.
7. Uzupełnienie własnej wiedzy na temat zwiedzanych obiektów.
8. Wybranie obiektu do zwiedzania, w przypadku wycieczki o tematyce społecznej np. do zakładu produkcyjnego.
9. Przygotowanie uczniów:
 - wspólne sprecyzowanie celów i zadań, które będą realizowane,
 - wprowadzenie w tematykę wycieczki, przypomnienie niezbędnych wiadomości,
 - sporządzenie planu zamierzonych obserwacji, określenie sposobu gromadzenia danych,
 - ustalenie wykazu niezbędnych pomocy naukowych, przyborów i narzędzi potrzebnych do realizacji zadań,
 - w zależności od potrzeby podział na grupy, przydział zadań,
 - przypomnienie regulaminu wycieczki ze szczególnym uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa,
 - w dniu poprzedzającym wycieczkę ustalenie czasu i miejsca zbiórki, omówienie sposobu ubrania, wyżywienia, wyposażenia w niezbędne przybory itp.
10. Przygotowanie osób dorosłych — opiekunów.
11. Zgłoszenie wycieczki dyrekcji szkoły z podaniem miejsca, terminu, czasu trwania i liczby uczestników.
12. W przypadku wycieczki całodzienniej sporządzenie listy uczestników w dwu egzemplarzach — dla nauczyciela i dyrekcji szkoły. Zgłoszenie wycieczki

- dyrekcji szkoły z podaniem miejsca, terminu, ramowego programu, listy uczestników, dodatkowych opiekunów.
13. Wpisanie do dzienniczków uczniowskich informacji dla rodziców dotyczącej daty, miejsca i czasu trwania wycieczki, odpłatności, wyżywienia, ubrania itp.
 14. Ustalenie z dyrekcją szkoły opieki nad dziećmi, które ze względów zdrowotnych nie mogą brać udziału w wycieczce.

Przykłady zajęć zintegrowanych na temat ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego w kl. I–III

W każdej klasie edukacji wczesnoszkolnej prawie na wszystkich obszarach aktywności poznawczej uczniów można i należy realizować określone treści ekologiczne, poświęcając im całą lub część zajęć zintegrowanych.

Treści ekologiczne mogą być realizowane podczas omawiania następujących kręgów tematycznych nauczania zintegrowanego:

Klasa	Krąg tematyczny	Zagadnienia ekologiczne do realizacji
I	<p>W szkole i w klasie</p> <p>Życie i praca w domu</p> <p>W ogrodzie szkolnym, wokół domu i w parku</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jakie czynniki warunkują prawidłowy rozwój roślin? 2. Jak pielęgnować rośliny ozdobne w klasie? 3. Jak wyposażyć i urządzić miejsce pracy i wypoczynku w mieszkaniu? 4. Dlaczego i jak należy uprawiać rośliny ozdobne w mieszkaniu? 5. Jak bezpiecznie korzystać z urządzeń technicznych w domu? 6. Jak przechowywać i oszczędzać produkty żywnościowe? 7. Jak prawidłowo opiekować się zwierzętami hodowanymi w mieszkaniu? 8. W jaki sposób i dlaczego należy dbać o rośliny w najbliższym środowisku szkoły i w domu? 9. Jak pomagać zwierzętom żyjącym w stanie dzikim?

1	2	3
	W szkole i w klasie	10. Jak należy dbać o tereny zielone w najbliższym środowisku? 11. Jak zapobiegać pożarom w mieszkaniu, w budynkach gospodarczych i w lesie?
II	Pory dnia i roku, obserwacje pogody w gospodarstwie ogrodniczym Na łące W gospodarstwie hodowlanym Najbliższa okolica	1. Jakie wiosenne rośliny chronione występują w naszej okolicy? 2. Jak uprawiać i spożywać warzywa? 3. W jaki sposób niszczyć chwasty w uprawach warzywnych? 4. Jak zwalczać szkodniki w ogrodzie? 5. Jak chronić pożyteczne zwierzęta w sadzie? 6. Jak zwalczać szkodniki sadu? 7. W jaki sposób zbierać, przechowywać i przetwarzać owoce i warzywa? 8. Jakie rośliny i zwierzęta żyją na łące? 9. Jak dbać o ptaki hodowlane? 10. W jaki sposób i dlaczego hodujemy ssaki domowe? 11. Jak dbać i oszczędzać produkty pochodzenia zwierzęcego? 12. Jak i dlaczego należy dbać o piękno swojej okolicy? 13. Jak i dlaczego należy dbać o drogi i ich urządzenia? 14. Co świadczy o pięknie krajobrazu naszej okolicy?
III	Na polach uprawnych	1. Jak i dlaczego należy zwalczać chwasty na polach uprawnych? 2. Od czego zależy wysokość plonów upraw polowych? 3. Jak chronić pożyteczne zwierzęta pól? 4. Jak zwalczać zwierzęta — szkodniki upraw polowych? 5. Jak oszczędzać produkty spożywcze i przemysłowe pochodzenia roślinnego?

1	2	3
	<p>W lesie</p> <p>Woda. Życie w wodzie</p> <p>Nasza Ojczyzna</p>	<p>6. Jakie jest znaczenie lasu?</p> <p>7. Jak i dlaczego należy dbać o lasy?</p> <p>8. Jak i dlaczego należy dbać o czystość wody i jak ją oszczędzać?</p> <p>9. Jakie jest znaczenie zbiorników wodnych?</p> <p>10. Co zrobić, aby środowisko naszego życia było piękne i zdrowe?</p> <p>11. Jak i dlaczego należy chronić rośliny i zwierzęta?</p> <p>12. Jak i dlaczego należy dbać o czystość powietrza?</p> <p>13. Dlaczego tworzone są parki narodowe i rezerwy?</p>

Propozycja rocznego planu wycieczek dla klas III

Miesiąc	Miejsce	Temat	Cele wycieczki
IX	Droga w pobliżu szkoły	Bezpieczeństwo dziecka w drodze do i ze szkoły. Spotkanie z policjantem.	Zapoznanie uczniów z niebezpieczeństwami grożącymi na drodze. Kształtowanie orientacji przestrzennej. Ćwiczenia w przestrzeganiu 5 zasad przechodzenia przez jezdnię. Wdrażanie do dyscypliny w ruchu drogowym.
	Pola uprawne	Rośliny uprawne na polach. Praca rolnika.	Obserwacja roślin uprawnych na polach. Rozpoznawanie roślin zbożowych, okopowych i chwastów. Obserwacja pracy rolnika. Kształtowanie szacunku dla pracy rolnika.

1	2	3	4
	Zakład przetwórstwa artykułów spożywczych	Praca w fabryce	Obserwacja pracy ludzi i maszyn przy przetwarzaniu ziemiopłodów i wytwarzaniu produktów spożywczych.
X	Las	Życie w lesie	Obserwacja warstwowej budowy lasu, odkrywanie zależności występujących w lesie. Rozpoznawanie roślin i zwierząt leśnych. Spotkanie z leśniczym. Zapoznanie z jego pracą. Kształtowanie umiejętności zachowania się w lesie. Orientacja w terenie przy pomocy kompasu.
II	Dworzec PKS lub PKP	Na dworcu PKS lub PKP	Obserwacja pracy różnych służb dworcowych. Kształtowanie umiejętności zachowania się na dworcu, korzystania z rozkładu jazdy, zakupu biletów, kierowanie się znakami umownymi. Wdrażanie do przestrzegania bezpieczeństwa na peronach, do kulturalnego zachowania się w środkach lokomocji.
III	Rzeka	Topnienie lodu	Obserwacja zmian w przyrodzie na przedwiośniu. Topnienie lodu, kra na rzece. Kształtowanie pojęć: „Brzeg lewy i prawy”. Zapoznanie z zasadami bezpiecznego zachowania nad wodą. Ochrona wód przed zanieczyszczeniami.

1	2	3	4
V	Staw	Życie w wodzie	Obserwacja roślin i zwierząt wodnych. Porównywanie środowiska wodnego ze środowiskiem lądowym. Rośliny i zwierzęta chronione. Wdrażanie do przestrzegania zasad bezpiecznego zachowania nad wodą.
VI	Las	Ochrona przyrody w Polsce	Wykrywanie współzależności występujących w lesie. Utrwalenie wiadomości o lesie. Sprawdzian umiejętności zachowania w lesie. Wdrażanie do przestrzegania zasad ochrony przyrody.